

FRANCUSKI GRAMATIČARI XVII i XVIII STOLJEĆA U FONDU NAUČNE BIBLIOTEKE U ZADRU

VJEKOSLAV ĆOSIĆ
Filozofski fakultet u Zadru

UDK: 804.0-5(01):027(497.18)
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1985-12-11

U Naučnoj biblioteci u Zadru nalazi se neuobičajeno velik broj djela francuskih gramatičara i leksikografa XVII i XVIII st, među kojima ima imena kao što su Arnauld, Lancelot, Ménage, Bouhours, Duclot, Dumarsais, Beauzée, Condillac itd. Sama činjenica pobuđuje razne pretpostavke o provenijenciji i značenju tih djela. Pretpostavka da su te knjige bile čitane u Zadru u XVII i XVIII st. — što bi govorilo u prilog teze o kulturnim vezama Zadra s Francuskom — odbačena je u nedostatku dovoljnih dokaza. Najveći broj knjiga došao je u Zadar 1855. god. u okviru donacije osnivača biblioteke Piera Alessandra Paravije, inače profesora retorike na Sveučilištu u Torinu. Svega nekoliko knjiga je pripadalo ili moglo pripadati zadarskim vlasnicima.

Međutim, navedeni fond ima danas i posebnu vrijednost zbog u zadnje vrijeme povećanog interesa za njegovu problematiku u lingvističkim i filozofskim krugovima.

XVII i XVIII stoljeće zauzimaju iznimno važno mjesto u povijesti francuskog jezika i u razvoju francuske lingvističke misli. U povijesno-jezičnom smislu početak XVII st. ujedno je početak treće, posljednje etape razvoja francuskog jezika, tzv. modernog francuskog, a istovremeno i stoljeće književnog klasicizma. U povijesno-lingvističkom smislu, to su stoljeća u kojima su živjeli i radili gramatičari, leksikografi, retoričari i enciklopedisti poznati širom Evrope.¹

Pedesetak godina nakon Ronsardove i du Bellayeve Pléyade koja je svojim manifestom *Défense et Illustration de la langue française* (1548) branila dignitet francuskog jezika i tvorno dokazala da je on sposoban i za najsuptilnije književne forme, jedan drugi pjesnik unio je nemir u jezične vode Francuske. François Malherbe²

¹ Cf. Ferdinand Brunot, *Histoire de la langue française*, Paris, Collin, 1947⁴, T. IV, 1ère partie, str. 1—60, T. VI, fasc. 1. str. 863—930; L. K o u k e n h e i m, *Esquisse historique de la linguistique française*, Universitaire Pers Leiden, 1966, str. 29—48; M. I v i ć, *Pravci u lingvistici*, Ljubljana, Državna založba, 1969, str. 25—26; Noam Chomsky, *Cartesian Linguistics*, N. Y., Harper and Row, 1966 (franc. prijevod: *La linguistique cartésienne*—Paris, Seuil, 1969).

² François Malherbe (1555—1628), pjesnik, gramatičar, utemeljitelj francuske klasične versifikacije. Glavna pjesnička djela su mu: *Odes, Stances, Chansons, Sonnets*.

išao je korak dalje u zahtjevima prema francuskom jeziku. Nije se više radilo o čišćenju francuskog od stranih utjecaja, nataloženih tijekom renesanse, već o odstranjivanju dijalektalnih elemenata. Njegove polemike s Abbé Desportesom objavljene u *Commentaire sur Desportes*³ označuju početak normiranja i standardizacije modernog francuskog koji će već u klasicističkoj književnosti dobiti fizionomiju koja će do danas doživjeti zapanjujuće malo promjena.

Da je težnja ka standardizaciji jezika bila jaka ne samo u književnim redovima nego i u državnom aparatu, svjedoči i činjenica da je kardinal Richelieu, državni sekretar, dao osnovati 1635. godine Francusku akademiju koja je dobila u zadatak da bdije nad čistoćom jezika, a kao praktičnu zadaću da izda gramatiku, rječnik, poetiku i retoriku francuskog jezika. Od svega toga ona je izdala samo rječnik (*Dictionnaire de l'Académie*, 1694) i gramatiku (*Grammaire de l'Académie*, 1732), koja nije doživjela ponovno izdanje. Poetika i retorika nisu nikada objavljene. Danas se Akademija isključivo bavi svojim *Rječnikom*.

Desetak godina nakon osnivanja Akademije — 1647 — jedan drugi dvorjanin, Claude Favre baron de Pérogés seigneur de Vaugelas (1585—1650) piše svoje *Remarques sur la langue française* u kojima pokušava, bez određene gramatičke sistematičnosti, normirati francuski jezik zastupajući tezu da je pravilno ono što i kako se govori na kraljevskom dvoru. To je tzv. »le bon usage« (ispravna upotreba), kriterij možda proizvoljan ali nužan u ovoj prvoj fazi normiranja modernog francuskog jezika.⁴

Da su se događaji na francuskoj jezičnoj sceni tog doba odvijali velikom brzinom i u kvalitativnim skokovima, potvrđuje i činjenica što se je već 1660. godine pojavila *Gramatika Port-Royalea* kao reakcija na Vaugelasov »impresionizam« i arbitrarnost u pogledu jezične materije i kao sasvim nov stav prema jeziku uopće, koji »upotrebi« suprotstavlja »objašnjenje«. U tom smislu uobičajilo se kazati da je to prva »filozofska gramatika« koja će sve do pojave historijsko-komparativne gramatike biti uzor mnogim gramatičarima Evrope. Autori su joj, kao što će se to tek kasnije doznati, Antoine Arnauld i Claude Lancelot, istaknuti predstavnici Port-Royalea.⁵

³ O Malherbeovim komentarima F. Brunot je napisao doktorsku tezu pod naslovom *La doctrine de Malherbe d'après son Commentaire*, Paris 1891.

⁴ Vaugelas, kao ni Malherbe ni mnogi drugi, nije bio gramatičar u pravom smislu riječi. Gramatika, i jezik uopće, nije bila samo stvar gramatičara i pisaca. Naprotiv, o sudbini jezika odlučnu riječ, u to doba, imala je obrazovana aristokracija i buržoazija. Cf. Brunot, o. c., T. IV/1, str. VII.

⁵ Gramatika je najprije izašla anonimno. Tek kasnije će se pojaviti na njezinoj naslovnoj stranici imena autora. To su Antoine Arnauld (1612—1694), profesor filozofije na Sorbonnei, prognan u Nizomemsku zbog jansenističke afere, i Claude Lancelot (1613—1695), filolog, privatni učitelj, redovnik u Port-Royalu.

Za ovu gramatiku je svakako bio presudan utjecaj filozofije René Descartesa, tako da kartezijanizam zapravo kroz nju ulazi u lingvistiku kao što su mnoge druge filozofije i znanosti općenito utjecale na lingvistiku u različitim periodima njezinog razvoja.

XVIII stoljeće je stoljeće retorike i glotogonije, ali i *Enciklopedije*. Od gramatičara i retoričara treba svakako spomenuti Duclosa, doživotnog tajnika Akademije,⁶ zatim Césara Chesneaua sieur Dumarsaisa (ili Du Marsais), advokata, govornika, privatnog učitelja i suradnika *Enciklopedije* za koju je — do 7. toma — pisao članke iz gramatike.⁷ Njegov nasljednik u *Enciklopediji* bio je Nicolas Beauzée.⁸ Kad se govori o gramatici XVII st. ne može se zaobići ni Etienne Bonot de Condillac (1715—1780) koji se osim filozofijom bavio i gramatikom. Za potrebe svog učenika, Princa od Parme, napisao je *Cours d'étude* koji sadrži: *Logique, Grammaire, Art d'écrire, Art de raisonner, Art de penser i Historie générale*.⁹

No osim ovih gramatičara i retoričara koje spominju sve povijesti lingvistike, u ova dva stoljeća nalazimo čitavu plejadu imena koja su se u ovom periodu bavili problemom jezika. U svojoj *Histoire de la langue française* F. Brunot navodi preko 60 imena.¹⁰

⁶ Duclos, Charles Pinot (1704—1772), član Akademije od 1747. Pisao romane i pripovijetke. Poznatiji po *Remarques sur la Grammaire générale et raisonnée*, kojima je, kao što se obično kaže »uveo filozofe u Akademiju«.

⁷ Dumarsais (1676—1756) je bio oratorijanac, advokat i privatni učitelj. Njegovo učenje o gramatici uglavnom je sadržano u *Enciklopediji*. Osim djela navedenog u Bibliografiji na kraju ovog rada napisao je *Nouvelle méthode pour apprendre la langue latine* (1722) i *Logique ou Réflexions sur les opérations de l'esprit*.

⁸ Beauzée (1717—1789) je filolog i vrstan prevodilac. Osim članaka u *Enciklopediji* objavio je *Grammaire générale ou Exposé raisonné des éléments nécessaires pour servir à l'étude de toutes les langues* (1767).

⁹ Condillac je prije svega poznat kao začetnik senzualizma u filozofiji kojim se suprotstavlja Descartesu i Leibnitzu a priklanja Lockeovu empirizmu. Glavna su mu filozofska djela *Essai sur l'origine des connaissances humaines* (1746), *Traité des systèmes* (1749) i *Traité des sensations* (1754). O jeziku je napisao samo *Gramatiku* za princa od Parme, što svjedoči da je gramatička materija bila sastavni dio filozofske naobrazbe onog vremena.

¹⁰ Radi bolje preglednosti navodimo ih ovdje ne kronološkim već abecednim redom prezimena (ime se navodi samo kad je nužno): Arnauld, Batteux, Bary, Barthélemy, Beauzée, Bérain, Bouhours, Buffet, Buffier, Chamfort, Chevreau, Collin, Condillac, Corneille Thomas, Crévier, Dacier, Daire, Domergue, Dangeau, Delaunay, Demandre, Dubois de Launay, Duclos, Dumarsais, Estienne, Férand, Fontainer, Filz, Fromant, Furetière, Genils, Girard, Giraut-Duvivier, Grimarest, Juliani, La Harpe, La Motte le Vayer, Lamy, Lancelot, Larive, La Serre, Le Gallois, Lévizac, Lhomond, Malherbe, Mauconduit, Mager, Marmontel, Mauvillon, Ménage, Miège, Milleron, Milleran, Montmeran, Mosant de Brieux, Olivet, Patru, Pougens, Prévost, Louis Racin, Régnier-Desmarais, Raillet, Restaut, Richelet, Roubaud, Thomasini, Vallart, Vaugelas, Wailly. Ovdje nisu navedeni Rousseau i Voltaire, iako su se bavili pitanjima jezika: postanak jezika (Rousseau), neki slučajevi upotrebe subjunktiva (Voltaire).

Međutim, cilj ovog rada nije obrada i valorizacija svih ili najvažnijih navedenih gramatičara kao ni njihov doprinos francuskoj lingvističkoj misli te lingvistici općenito. O tome je u zadnje vrijeme objavljeno dosta radova, iako se ne može reći da je tema potpuno iscrpljena.¹¹ Nas ovdje prije svega zanima činjenica da se u fondu Naučne biblioteke u Zadru — prema dosadašnjim istraživanjima¹² — pronašlo ukupno 43 autora i 56 naslova u francuskom originalu ili talijanskom prijevodu čiji su autori navedeni u bilješci 10. To otprilike predstavlja polovicu poznatih gramatičara XVII i XVIII stoljeća u Francuskoj.¹³

Ovakav impozantan broj starih knjiga u fondu jedne relativno male biblioteke, koja se k tome ne nalazi u nekom većem kulturnom ili sveučilišnom centru, i još k tome iz perioda povijesti koji nije smatran periodom procvata i napretka nego, naprotiv, stagnacije i privrednog propadanja Zadra,¹⁴ predstavlja svakako činjenicu vrijednu pažnje. Ona sama po sebi upućuje na istraživanje kulturnih veza između Zadra i Francuske u XVII i XVIII stoljeću. Međutim, te veze — koje su u dugoj povijesti ovoga grada bile

¹¹ Uz djela iz bilj. 1. ovdje bismo naveli samo J. Stéfanini — A. Joly, *La grammaire générale des modistes aux idéologues*, Lille, Publications de l'Université Lille III, 1977.

¹² Kažemo *dosadašnjim*, jer je Opći katalog Biblioteke istraživan prema listi autora što ju je sačinio Brunot. Iznimno je slovo L pretraženo sistematski, kojom prilikom je pronađeno nekoliko imena koja Brunot ne spominje (Lanjuinais, Lemaistre). Od inventarskih knjiga pregledane su samo tri prve (otprilike do 10.000) pri čemu je ustanovljeno da u katalogu nema skeda nekih knjiga koje se nalaze u inventarskim knjigama i u skladištu (Grammaire de Port-Royal i Gisbert. Od viših inventarskih brojeva pregledani su samo neki prema signaturi iz Općeg kataloga. Sve to ukazuje na potrebu da se posao počne od početka. No za to treba mnogo više vremena nego što smo ga imali za pripremu ovoga rada. Cilj ovog rada nije bio da iscrpno prezentira navedenu građu nego da ukaže na njezino postojanje i na eventualne pravce njezine valorizacije.

¹³ Lista autora i njihovih djela koja smo pronašli u Naučnoj biblioteci nalazi se u »Bibliografiji« na kraju ovog rada. U usporedbi s Brunotovom listom na njoj nedostaju: Bérain, Buffier, Chamfort, Daire, Dangeau, Demandre, Dubois de Launay, Estienne, Féraud, Filz, Fromant, Furetière, Genlis, Giraut-Duviver, Grimarest, Juliani, Mauconduit, Mauger, Miège, Milleran, Montmeran, Mosant de Brioux, Patru, Régnier-Desmarais, Raillet, Restaut, Rivarol, Roubaud, Thomasini, Vallart i Vaugelas.

Od njih bi svakako posebnu pažnju zavređivali Buffier, Domergue, Estienne, Furetière, Patru, Régnier-Dumaraais, Rivarol i Vaugelas. U »Bibliografiju« nisu uvršteni — zbog ograničenosti prostora — francuski rječnici bez naznake autora. Među njima je i *Dictionnaire de l'Académie Française*, Bruxelles, Wahler, 1836, 2e ed. 2. vol.

¹⁴ Za Dalmaciju općenito a Zadar posebno u tom periodu vidi npr. Š. Peričić, *Dalmacija uoči pada Mletačke Republike*, Zagreb, Institut za hrvatsku povijest, 1980; za knjižnice vidi: Dr Pavao Galčić, *Povijest zadarskih knjižnica*, Zagreb, Društvo bibliotekara Hrvatske, 1969; za školstvo vidi: M. Obađ, *Školstvo u Zadru za mletačke uprave u svjetlu arhivskih izvora*, Zadar 1985. (Rukopis magistarskog rada, Filozofski fakultet u Zadru).

često čvrste i intenzivne, počevši od Donata, preko Anžuvinaca pa sve do Napoleona i maršala Marmonta, upravo su u navedenom periodu bile slabe ili nikakve.¹⁵ Osim toga, teško je pretpostaviti da je francuska uprava (1806—1813) donijela u Zadar te knjige za potrebe Medicinskog učilišta.¹⁶

U takvoj situaciji preostaje jedino da se provjeri dokumentacija o porijeklu knjiga, kako službena, tj. knjiga inventara Biblioteke, tako i ona neslužbena, tj. eventualni zapisi vlasnika knjiga koje obično nalazimo na koricama ili marginama. Što se tiče same knjige inventara, najveću poteškoću pričinja činjenica što Naučna biblioteka u Zadru postoji tek od 1855. godine, kada je osnovana kao dar Pier-Alessandra Paravie svom rodnom gradu.¹⁷ Knjige inventara su dake starije nešto više od sto godina a u njoj ima knjiga starih 200—300 godina. Uvid u knjige inventara nije dao gotovo nikakvih rezultata.¹⁸ U rubrici donatora knjiga koje nas ovdje zanimaju nema nikakvih napomena, što bi trebalo značiti da one pripadaju Paravijinoj biblioteci odnosno donaciji. Međutim, ustanovljeno je da su neki zadarski donatori iz XIX st. imali u svom posjedu francuske knjige. Tako Conte Francesco Borelli dariva Biblioteci Paravia knjigu Galiani, *Della moneta* (br. inv. 1839, od 16. 7. 1857.),¹⁹ Gregorio Raichevich istog dana Mosquero, *Apolo-*

¹⁵ U našoj oskudnoj povijesnoj literaturi kojom smo se koristili ovom prilikom može se naći tek poneka rijetka vijest koja upućuje na te veze. Tako M. Obad, o. c., str. 133 govori o Dominikanskom učilištu u Zadru na kojem su predavali »strani i domaći profesori sa stečenim doktoratom, primjerice u Sorboni«, a Š. Peričić, o. c., str. 195—197 o odjecima francuskog prosvjetiteljstva i Revolucije.

¹⁶ O Medicinskom učilištu i ostalim studijama za vrijeme francuske uprave vidi npr. *Zbornik Zadar*, Matica Hrvatska, 1964.

¹⁷ Pier Alessandro Paravia, rođen u Zadru 1797, umro u Torinu 1875. Školovao se u Veneciji i Padovi a predavao retoriku na Sveučilištu u Torinu. Osnovao je »Biblioteca Paravia« o kojoj vidi Galić, o. c., str. 49—56.

¹⁸ Moglo se očekivati da će se naći neka knjiga iz knjižnica o kojima se govori u *Povijesti zadarskih knjižnica* (str. 11—71). Osim u jednom slučaju, te nade su iznevjerene. Isto tako, francuskih gramatika o kojima je ovdje riječ nema ni na popisu knjiga posudbene knjižnice Antona Orosza, iako je ona uz neke talijanske i njemačke prijevode francuskih književnika sadržavala i 85 primjeraka 32 francuskih knjiga u ukupnom fondu od 1252 knjige. (Cf. Historijski arhiv Zadar, *Spisi Policijske direkcije*, 1842, br. 2(... 2024), sv. 49). Ni u Garnizonskoj biblioteci u Zadru (Garnisons-Bibliothek) osim beletrističke nema drugih, gramatičkih, djela. Cf. *Bibliotheks-Katalog der wissenschaftlichen und belletristischen Werke*, Zara, Schönfeld und C., 1905.

¹⁹ Ovdje smo također očekivali više knjiga iz obiteljskih knjižnica o kojima govori dr Galić (o. c., str. 72—73). Nazivi djela dani su onako kako su napisani u inventarskim knjigama, tj. na talijanskom, iako su djela napisana na francuskom, što se vidi iz rubrike o jeziku djela. Ove knjige nismo vizualno provjeravali, jer ne ulaze u naš predmet istraživanja. Međutim, to ne znači da se u drugim segmentima francuskog djela Naučne biblioteke u Zadru ne bi moglo naći više knjiga koje su u Zadru čitane u XVII i XVIII st. Npr. knjige iz područja prava, gospodarstva, medicine, tehnike i sl.

gia... (br. inv. 1861), Giuseppe Armanini daruje knjigu Cevallos, *Esposizioni*... (br. inv. 1910, od 22. 7. 1857) a Francesco Salguetti knjigu Beaumont, *Imagine*... (br. inv. 2001, od 19. 8. 1857). Isto tako se iz tih knjiga može vidjeti da je istog dana, 5. srpnja 1858, uvedeno 17 francuskih naslova (br. inv. 3794—3810). Ova činjenica može ukazivati na određeno zanimanje Zadrana za francusku knjigu. No budući da se radi o XIX st. to izlazi iz okvira naše teme.

Marginalije su bile nešto rječitije ali ni one nisu pružile konkretnih dokaza da su se navedene knjige upotrebljavale u Zadru u XVII i XVIII stoljeću. Da bismo došli do ovog saznanja trebalo je pažljivo pregledati svaku knjigu u nadi da će se na koricama ili marginama pronaći ime nekadašnjih vlasnika. Ovaj posao je bio otežan slabom čitljivošću rukopisa ali i činjenicom da su neka imena precrtana i potpuno neprepoznatljiva kao što je to slučaj na naslovnoj stranici knjige *Les oeuvres de François Malherbe*.²⁰ Ipak su ostala čitljiva imena nekih vlasnika kao i neke druge bilješke.

Na poleđini korice Bouhoursove knjige *Les pensées ingénieuses des anciens et des modernes* čitamo »Di Antonio Bianchini Parelli«. Na jednoj drugoj knjizi istog autora (*Les entretiens d'Ariste et d'Eugène*), uz slabo prepoznatljiv pečat, nalazimo i paraf »Wezzi«. Na zaštitnoj stranici iste knjige jasno se čita bilješka »L'autore è il P. Bouhours« pisana Paravijinom rukom. Na zaštitnoj stranici *Nouvelle méthode pour apprendre facilement et en peu de temps la Langue Latine* stoji »L'autore è il celebre Lancelot uno di Solitarij di Porto Reale« pisano također Paravijinom rukom. Naime, kao i u slučaju Bouhoursovih *Entretiens*, i Lancelotova knjiga je objavljena anonimno, pa je Paravia smatrao shodnim da naznači autore koji, kao što se vidi, njemu nisu bili nepoznati. Isto tako nalazimo njegovu bilješku i potpis na zaštitnoj stranici Dacierovog prijevoda *La Poétique d'Aristote* koja glasi »Dopo la mia morte passerà alla biblioteca di Sebenico. Paravia«. Na naličju istog lista nalazimo »Dom. Ant.^o Borghese 1723«. Na naslovnoj stranici knjige *Observations de Monsieur Ménage sur la langue française* stoji ime Benoit Ambel a na zaštitnoj stranici Duclosovih *Oeuvres complètes* nalazimo dosta slabo prepoznatljivo ime »Démétrius Pué...« za razliku od Dumarsaisovih *Tropesa* gdje se na prvoj i zadnjoj zaštitnoj stranici čita »Deville«. Ova imena i bilješke ne daju nam nikakvih dokaza za tvrdnju o nekim vezama Zadra s Francuskom. Svega nekoliko napomena na marginama moglo bi ukazivati na tu vezu. U tom smislu pažnju privlače dva primjerka de Waillyeve knjige *Principes généraux et particuliers de la langue française*: 11.

²⁰ Pri dešifriranju rukopisa, kao i u drugim prilikama, nesebično mi je pomagao dr Pavao Galić, bibliotekarski savjetnik Biblioteke. I ovom prilikom mu se najsrdačnije zahvaljujem.

izdanje te knjige, iz 1806, nosi pečat Biblioteke Paravia a 6. izdanje, iz 1769, nema tog pečata ali ima potpis vlasnika na poledini prve zaštitne stranice »Di Giac.^{mo} Menza Panco«. Sudeći po inventarskom broju (106883), pronađena je u Zadru poslije rata. Pečata nema ni talijanski prijevod La Motheove *Scuola de 'Principi e de 'Cavalieri*, Bologna 1676. ali ima na naslovnoj strani »Bolis« a na zaštitnoj stranici »Antonio Bergheglic«. Još jedan talijanski prijevod, ovaj puta Lacombe, *Dizionario portatile delle belle arti*, Bassano, 1871, nema pečata Paravijine biblioteke ali nosi opasku na poledini prve korice »Knjiga iz knjižnice Marasovich Skradin 1960«. Ako prethodnome još dodamo da na Oudinovom *Dittionario Italiano, e Francese (Dictionnaire Italien, et François)*, Venise, 1693. stoji naljepnica »Naučna biblioteka Zadar, Dar Samostana trećoredaca-glagoljaša Sv. Mihovila u Zadru g. 1951«, to bi bilo sve što je u današnjju Naučnu biblioteku u Zadru došlo mimo donacije Pier-Alessandra Paravije.²¹

Naše dosadašnje izlaganje nas, dakle, ne upućuje na neke čvrste kulturne veze Zadra s Francuskom u XVII i XVIII stoljeću. Sve nas naprotiv navodi na zaključak da taj vrijedni fond knjiga — uz određene iznimke — trebamo zahvaliti upućenosti, maru i darežljivosti jednog erudite i profesora retorike u Torinu i njegovim vjerojatnim vezama s Francuskom. Na to nas upućuju i neka neosporno francuska imena zaobilježena na marginama (Ambel, Deville). Za eventualne Paravijine biografije ovih nekoliko podataka mogli bi biti koristan putokaz za istraživanje njegove znanstvene fizionomije.²² Očito je naime da je on, sudeći po biblioteci, poznavao u detalje sve što se zbivalo na francuskoj gramatičkoj sceni u dva prethodna stoljeća.

Međutim, ako postojanje ovih knjiga u Naučnoj biblioteci u Zadru i nije nikakav dokaz o vezama Zadra s Francuskom u XVII i XVIII st., to ne znači da one danas nemaju nikakvo značenje, odnosno da predstavljaju samo bibliofilski kuriozitet. Naprotiv, izgleda da su mnogi od navedenih autora i djela danas postali ponovno aktualni. Naime, aktualnost pojedinih ideja, knjiga ili autora je često relativna stvar i varira od vremena do vremena. Da smo kojim slučajem o ovim knjigama govorili pred kojih dvadeset

²¹ Jasno, to se odnosi samo na gramatičku literaturu. Ima međutim mnogo knjiga koje su došle mimo Paravijine donacije a datiraju iz XVII st. Jedna letimična provjera porijekla tih knjiga pokazala je da je većina »Dar Općine« ili »Sabiranje« (tzv. Sabirni centar) iz 1948. i 1949. god. Jedna jedina nosi natpis »Di Gio. Batta Benja« (Condillac, *Grammaire*, inv. br. 52444) a potječe iz »Priz. sudišta Zadar«. Izgleda da u Sabirnom centru i Općini nije vođena nikakva evidencija o mjestu nalaza i donosiocima tih knjiga.

²² U Paravijinom djelu *Discorsi accademici ed altre prose*, Torino, Fontana, 1843. mogu se naći francuska imena kao Rousseau, Bossuet, Chateaubriand, Massillon i dr.

godina, malo bi tko u tome našao neki posebni interes. Razlog leži u činjenici što je cjelokupna gramatička produkcija XVII i XVIII stoljeća bila gotovo dva vijeka naprosto proskribirana u lingvističkim knjigovima. Filozofska gramatika je bila potisnuta od historijsko-komparativne gramatike, glotogonija je početkom ovog stoljeća skinuta s dnevnog reda kao problem nedostojan pažnje i diskusije, retorika je postala toliko komplicirana da se više nitko nije u njoj mogao snaći a francuski jezik je već davno standardiziran i normiran, tako davno da su zaboravljeni i oni koji su ga normirali. Ostali su u sjećanju samo njihovi suvremenici, pisci klasične francuske književnosti Corneille, Racine, Molière, La Fontaine, od kojih i moderne gramatike posuđuju primjere, filozofi Rousseau, Diderot, D'Alembert i Condillac. Zaboravlja se pritom da su svi oni raspravljali o jeziku i gramatici, da je Rousseau pisao o porijeklu jezika, da je Condillac napisao gramatiku, da je *Enciklopedija* sinteza svih ondašnjih gramatičkih i lingvističkih spoznaja. Ni divovski napor Ferdinanda Brunota, pretočen u 14 tomova njegove *Histoire de la langue française*, nije pobudio veće zanimanje za taj period francuske gramatičke i lingvističke misli. Pa ipak, danas možemo sa sigurnošću reći da za francuske gramatičare postoji prilično veliko zanimanje. Izgleda da to treba prije svega zahvaliti Noamu Chomskom i njegovoj knjizi *Cartesian Linguistics*.²³ U »kartezijanskoj lingvistici« Chomsky se prije svega zanima za pitanje odnosa misli i jezika, dubinske strukture, odnosa opisa i eksplikacije u lingvistici, učenja i upotrebe jezika. Svoju knjigu zaključuje sljedećim riječima: »... la discontinuité du développement de la théorie linguistique lui a été fort nuisible, et /qu'/ un examen attentif de la théorie linguistique classique, et de la théorie des procès mentaux qui l'accompagne, pourrait s'avérer une entreprise de grand prix.« (o. c., str. 113)

U tom pogledu nije na odmet napomenuti da je već 1919. godine jedan francuski lingvist, Gustave Guillaume, u svojoj knjizi *Le Problème de l'article et sa solution dans la langue française*²⁴ nastavio istraživanja u duhu »kartezijanske lingvistike«. Naime, još od Apolloniusa pa preko Port-Royal i Harrisa znalo se je da određeni član »ukazuje na neko prethodno znanje«. I dok su svi

²³ »Kartezijansku lingvistiku« Chomsky definira kao »une constellation d'idées et d'intérêts apparue d'abord dans la tradition de la »grammaire universelle« ou »philosophique«, inaugurée par la *Grammaire générale et raisonnée* de Port-Royal (1660); puis reprise dans la *linguistique générale* contemporaine de la période romantique ou immédiatement postérieure; ainsi que dans la philosophie rationaliste de l'esprit qui, dans une certaine mesure, a constitué l'arrière-plan commun à ces deux orientations.« (str. 16—17, bilj. 3)

²⁴ G. Guillaume, *Le Problème de l'article et sa solution dans la langue française*, Paris, Hachette, 1919. Najnovije izdanje kod Paris, Nizet; Québec, Les Presses de l'Université Laval, 1975.

to »prethodno znanje« smještali u kontekst, govornu ili tekstualnu situaciju, Guillaume ga smješta u ljudski duh: »Il s'agit d'une certaine préexistence dans l'esprit« (*ibid.*, str. 16). Odatle postulira »nom en puissance« i »nom en effet«, što ujedno znači i integraciju problema imenice (jezičnog znaka uopće) u dihotomiju jezik/govor. Tako je ni tri godine nakon objavljivanja *Cours de linguistique générale* ta dihotomija doživjela svoju prvu reinterpretaciju: prvotno sociološki koncipirana, ona postaje čisto jezična i ne primjenjuje se samo na totalitet sistema jezika već i na svaki pojedini njegov znak kod kojeg se razlikuje »stanje u jeziku« i »stanje u govoru«. Tu finesu ortodokсни strukturalizam nije nikada shvatio. Transformacijsko-generativna gramatika je to pokušala izvesti na sintaktičkoj razini ali se spotakla na problemu semantičke komponente. Psihosistematika G. Guillaumea je po problemima kojima se bavi i po svojoj metodologiji svakako najbliža »filozofskoj gramatici« XVII i XVIII st. No zbog općeprisutnog formalističkog strukturalizma i predrasuda historijsko-komparativne lingvistike ta teorija do danas nije uspjela snažnije prodrijeti u širu lingvističku javnost.

Aktualizaciji »kartezijanske lingvistike« pridonijela je i moderna filozofija svojim zanimanjem za probleme jezika, potaknuta dobrim dijelom od strane Chomskog.²⁵ Tu je i »nova kritika« na čelu s Rolandom Barthesom koja je obnovila interes za retoriku, od antičke pa sve do klasicističke.²⁶ Treća povoljna okolnost koja današnje istraživače upućuje na francuske gramatičare, osobito one iz XVII st., jest problematika standardizacije jezika koja već poprma razmjere posebne discipline. U tom pogledu iskustva i rješenja jednog Vaugelasa, Ménagea ili Bouhoursa mogu biti veoma zanimljiva za moderne »standardologe«.

U ovakvoj situaciji od neobičnog je značenja činjenica što u Naučnoj biblioteci u Zadru imamo npr. *Gramatiku* Port-Royala komentiranu od Duclosa, *Enciklopediju* s člancima o gramatici Dumarsaisa i Beauzéea, Dumarsaisove *Trope*, Condillacovu *Gramatiku* za princa od Parme, Ménageove *Primjedbe o francuskom jeziku*, *itd.* Ukratko sve sama kapitalna djela epohe o kojoj je bilo govora u ovom radu.²⁷

²⁵ Cf. npr. N. Miščević, *Filozofija jezika*, Zagreb, Naprijed, 1981.

²⁶ Cf. R. Barthes, »L'ancien rhétorique«, *Communications*, 16(1970), str. 10—56.

²⁷ Ne bi valjalo zaključiti ovaj rad a da ne napomenemo da se u Naučnoj biblioteci nalaze talijanski i francuski prijevodi knjige James Harris, *Hermes ili filozofsko istraživanje o univerzalnoj gramatici*, čiji je francuski prijevod priredio F. Thurot po nalogu Direktorijsa 4. godine republikanskog kalendara (1796) (inv. br. 6796).

Bibliografija

Navode se samo djela u francuskom originalu. Talijanski prijevodi se navode samo u slučaju kad nema originala.

1. Antoine Arnauld — Claude Lancelot, *Grammaire générale et raisonnée de Port-Royal*, Précédée d'un Essai sur l'origine et les progrès de la Langue françoise par M. Petitot et suivie du Commentaire de M. Duclos, auquel on a ajouté des Notes, Paris, Parlet, 1803 (inv. br. 4164)
2. Barthélemy, Jean-Jacques, *Voyage de jeune Anacharsis en Grèce*, Paris, De Bure, 1789 (inv. br. 5798)
— *Voyage de jeune Anacharsis en Grèce*, Paris, De Bure, 1801 (inv. br. 7491)
2. Barthélemy, Jean-Jacques, *Voyage de jeune Anacharsis en Grèce*, Durand, 1746 (inv. br. 10318)
— *Principes de la littérature*, Paris, Dessaint, 1746 (inv. br. 2919)
— *Corso di belle lettere, Venezia*, Molinari, 1822 (inv. br. 1015)
4. Bayle, Pierre, *Dictionnaire Historique et Critique*. Quatrième édition revue, corrigée, et augmentée. Avec la vie de l'Auteur, par M. des Maizeaux, Amsterdam, Brunel et all., Leide, Luchtmans, 1730, 4 vol. (inv. br. 4162B)
5. Beauzée, Nicolas, *Dictionnaire des synonymes françois*. Par feu le R. P. Timothée de Livoy... Nouvelle édition revue, corrigée et considérablement augmentée par M. Beauzée, Paris, Nyon, 1789, (inv. br. 121358)
6. Bossuet, Jacques Benigne, *Oraison funèbre de Marie Terese d'Autriche*, Paris, Mabre-Cramoisy, 1683 (inv. br. 10585)
7. Bouhours, Dominique, *La manière de bien penser dans les ouvrages d'esprit*, Lyon, Baritel, 1691 (inv. br. 6320)
— *Pensées ingénieuses des anciens et des modernes*, Lyon, Baritel, 1698 (inv. br. 5014)
— *Les entretiens d'Ariste et d'Eugène*, Amsterdam, E. Roger, 1703 (inv. br. 3272)
8. Brosses, Charles, *L'Italie il y a cent ans*, Paris, Levasseur, 1836 (inv. br. 5837)
9. Chapelain, Jean, *Les sentiments de l'Académie Française sur la tragi-comédie du Cid*, Paris, Quinet, 1678 (inv. br. 5786)
- 9a Chevreau, Urbain, *Remarques sur les oeuvres poétiques de Malherbe u Oeuvres de François Malherbe*, T. I, pp. 221—441.
10. Colin, Alexandre, *Mon séjour auprès de Voltaire*, Paris, Gratiot, 1807. (inv. br. 4405)
11. Condillac, Etienne Bonot de, *Cours d'études pour l'instruction du Prince de Parme, Paris, Deux-Pont*, 1782, 3 vol. (inv. br. 51972)
— *Cours d'études, T. I — La Grammaire et le Premier livre de l'Art d'écrire*, Paris, Volland, 1795 (52444)
12. Corneille, Thomas, *Poèmes dramatiques*, Paris, Luyne, 1692, 4 vol. (inv. br. 8839)
13. Crevier, Jean-Baptiste-Louis, *Rhétorique Française*, Paris, Saillant et Dessaint, 1767, 2 vol. (inv. br. 6296)
Histoire de l'Université de Paris, Saillan et Dessaint, 1761, 7 vol. (inv. br. 6934)
14. Dacier, André, *La Poétique d'Aristote*. Traduite en françois avec des Remarques Critiques sur tout l'Ouvrage par Mr Dacier, Paris, Barbin, 1692 (inv. br. 1783)

15. Destutt de Tracy, Antoine-Louis-Claude, *Elementi d'ideologia*,... per la prima volta publicati in Italiano, Milano, Sonzogno, 1819 (inv. br. 111149)
16. Duclos, Charles Pinot, *Oeuvres complètes*, Paris, Fain et Comp. 1806, 10 vol. (inv. br. 3623)
17. Dumarsais, César Chesneau, sieur de, *Des Tropes ou des différens sens dans lesquels on peut prendre un mot dans une Langue*, Lyon,ournachon-Molin, 1804. (inv. br. 6858)
18. *Encyclopédie* ou Dictionnaire raisonné des Sciences, des Arts et des Métiers. Par une Société des Gens de Lettres. Mis en ordre et publié par M. Diderot. Seconde Edition enrichie de notes, et donnée au Public par M. Octavien Diodati Noble Lucquois. Lucques, Vincent Giunitini, 1758. 28 vol. (inv. br. 96B)
19. *Encyclopédie Méthodique* ou par ordre de matières: par une société de gens de lettres, de savans et d'artistes; Précédée d'un Vocabulaire universel, servant de Table pour tout l'Ouvrage; ornée des Portraits de MM. Diderot et d'Alembert, premiers Editeurs de l'Encyclopédie, Paris, Panckoncke; Liège, Plombeaux, 1782, 3 vol. (inv. br. 110164)
20. Fontanier, *Commentaire raisonné sur les Tropes de Dumarsais*, Paris, Belin-le-Prieur, 1818 (inv. br. 3106)
21. Girard, abbé Gabriel, *Synonymes François*. Nouvelle Edition, considérablement augmentée, mise dans un nouvel ordre, et enrichie de notes; Par M. Beauzé... Paris, Testu, 1797, 2 vol. (inv. br. 2254)
— *Synonymes François*. Nouvelle édition, la plus complète qui ait paru jusqu'à ce jour. Bordeaux, P. Beaune, 1802 (inv. br. 41.326)
22. Gisbert, B., *L'éloquence chrétienne dans l'idée et dans la pratique*, Lyon, Boudet, 1715 (inv. br. 3971)
23. Lacombe, Jacques, *Dizionario portatile delle belle arti*, Bassano, Remondini, 1781 (inv. br. 71560)
24. La Harpe, Jean-François, *Commentaire sur le théâtre de Voltaire*, Paris, Maradan, 1814 (inv. br. 6815)
25. La Mothe, Le Vayer (de), François, *Scuola de'Principi e de'Cavalieri*, Bologna, G. Monti, 1676 (inv. br. 16870)
26. Lamy, Bernard, *La Rettorica*, Venezia, C. Zane, 1728 (inv. br. 16877)
27. Lancelot, Claude, *Nouvelle méthode pour apprendre facilement et en peu de temps la langue Latine*, Paris, Vitres, 1653 (inv. br. 5062)
28. Lanjuinais, Jean-Denis, *Manuel des jeunes orateurs*, Moudon, Société Typographique, 1777, 2 vol. (inv. br. 3341)
29. Larive, P., *Cours de déclamation en douze séances*, Paris, Charles, 1804, 3 vol. (inv. br. 6610)
30. Le Gallois, *Traité des plus belles bibliothèques de l'Europe*, Paris, E. Michallet, 1685 (inv. br. 4531)
31. Lemaistre, Matheus, *Le declamazioni*, Venezia, G. Albrizzi, 1703 (inv. br. 18187)
32. La Serre, Jean Pujet de, *Le secrétaire de la cour ou la manière d'ecrirre selon le temps*, Lyon, Ph. Drevon, 1699 (inv. br. 1030)
33. Laurentie, Pierre-Sébastien, *De l'éloquence politique*, Paris, 1819 (inv. br. 6791)

34. Lévizac, *L'art de parler et d'écrire correctement la langue française*, Paris, Rémond, 1809 (inv. br. 107681)
35. Lhomond, Charles-François, *Eléments de la grammaire française*, Sankt Peterburg, 1816 (110476)
36. Malherbe, François de, *Les Oeuvres de François de Malherbe avec les Observations de Mr Ménage, et les Remarques de Mr Chevreau sur les Poésies*, Paris, Barbin, 1723, 3 vol. (inv. br. 2623)
37. Ménage, Gilles, *Observations de Monsieur Ménage sur la langue française*, Paris, Barbin, 1675, 2e éd. (inv. br. 6293)
— *Observations de Ménage sur les Poésies de Malherbe*, (cf. Oeuvres de F. de Malherbe, t. II)
— *Historia mulierum philosopharum*, Lyon, Anissonium, 1690 (inv. br. 2608)
38. Mauvillon, Jakob de, *Histoire du prince François Eugène de Savoie*, Amsterdam, Arkstee, 1740 (inv. br. 10065)
39. Montignot, *Dictionnaire diplomatique ou étymologique des termes des bas siècles*, Nancy, C. L. Lamort, 1787 (inv. br. 4978)
40. Olivet, Fabre d', *La langue hébraïque restituée*, Paris, Chacornac, 1922 (pisano 1815) (inv. br. 40.733)
41. Oudin, Antoine, *Dittionario Italiano, e Francese — Dictionnaire Italien, et François*, Venise, E. Curti, 1692—93, 2 vol. (inv. br. 60954)
42. Pougens, Marie-Charles (-Joseph), *Mémoires et Souvenirs*, Paris, H. Fournier, 1834 (inv. br. 2988)
43. Racine, Louis, *Ouvres*, Paris, Le Normant, 1808 (inv. br. 2937)
44. Richelet, Pierre, *Dictionnaire de la langue française ancienne et moderne*, Lyon, M. Duplain, 1728 (inv. br. 5369)
45. Wailly, *Principes généraux et particuliers de la langue française*. Paris, Barbin, 1769, 6e éd. (inv. br. 106883)
— *Principes généraux et particuliers de la langue française*, Paris, Barbin, 1806, 11e éd. (inv. br. 6848)

Vjekoslav Ćosić: FRENCH GRAMMARIANS OF THE 17th AND 18th
CENTURY AS PRESENTED IN THE LIBRARY OF ZADAR

Summary

There is an unusual number of works of French grammarians and lexicographers of the 17th and 18th century in the library of Zadar among which we find such names as: Arnauld, Lancelot, Ménage, Bouhours, Duclot, Dumarsais, Beauzée, Condillac, etc. This fact brings different thoughts to mind as to the scope and meaning of these works. These books might have been read in Zadar in the 17th and 18th century which would go well with the thesis about cultural connections between Zadar and France. This hypothesis has to be rejected since the evidence is not sufficient. The greatest number of books came to Zadar in 1855 as part of the donation of the founder of the library, Pier Alesando Paravia who was the professor of rethoric at the University of Torino. Only a few books could have belonged to Zadar owners.

These books, however, are of special value today since there has been a growing interest for their contents in the linguistic and philosophical circles.